

MANDALA

VLADIMIR TOPOROV

Sõnumitooja nr. 1 (37), jaanuar 1991

Mandala, mis tähendab sanskriti keeles "ringi", "ketast", "ümmargust", ringikujulist", on budistliku mütoloogia üks olulisemaid sakraalsümboleid. Mandalaks nimetatakse ka rituaalseid esemeid, millel on kujutatud mandala või mis ise on mandalakujulised, samuti teatud rituaalse annetuse või ohverduse viisi. Sõna "mandala" esineb mitmes eri tähenduses juba "Rigveedas". Lisaks eelnimetatud tähendustele nimetatakse seal mandalaks "ratast", "rõngast", "taevakeha orbiiti", "kera", "ümbrust", "maad", "kogumit", "ühiskonda", "Rigveeda" enda alajaotusi, "joogiohvrit", "ohvritoomist", maapinna liiki, taime liiki jne. Kõik need tähendused mahuvad üldiselt mõiste "ringikujuline" alla, mõnikord aga tähistavad sakraalseid ja rituaalseid esemeid ning toiminguid. Indias tekkinud budism võttis mandala mõiste üle ning see (sageli ka sõna "mandala" ise) levis meie ajaarvamise esimestel sajanditel koos budismi hilisemate suundadega (eriti mahajaana ja vadžrajaana koolkondades) Tiibetisse, Kesk-Aasiasse, Mongooliasse, Hiinasse ja Jaapanisse. Budismi hilisemates koolkondades "mandala" tähendustering tavaliselt aheneb, mõiste ise muutub seeläbi aga terminoloogilisemaks ja ühtlustatumaks, vastavalt tema ja temaga seotud rituaalsete toimingute universaalsuse ja sakraalsuse astme tõusule. Nii on "mandalal" juba tiibeti budismis kinnistunud kaks põhilist tähendusala. Esimeses tähenduses on ta kosmoloogiline termin ja tähistab ringikujulist või sfäärilist ruumi, eeskätt maad, samuti tuld ja vett. Teises tähenduses on mandala aga rituaalne sümbol – maagiline diagramm või figuraalne kujutis viljadest ja teistest ohvriandidest. Ka mongoli keele- ja kultuuritraditsioonis tähendab "mandala" vastavate sümbolitega ümmargust toidualust, mida kasutatakse ka ohvritoomisel. Seejuures säilib sõna algne tähendus – "ring", "ketas" jm.

Mandala on tavaliselt üsna keerulise struktuuriga geomeetiline kujund. Tüüpiline mandala skeem on ringiga ümbritsetud ruut. Ruudu sees on omakorda ring, mis jaguneb kaheksaks segmendiks või on kaheksakroonlehelise lootose kujuline. Ruut on orienteeritud ilmakaarte järgi. Igale ilmakaarele vastab kindel värv, millele vastavalt ruut on jaotatud neljaks eri värvi sektoriks. Tiibeti budism traditsioonis kujutatakse mandalal põhjakaart rohelisena, idakaart valgena, lõunakaart kollasena ja läänepoolne punasena. Ruudu keskmele vastab sinine värv, ehkki enamasti paikneb seal mingi sümbolne objekt, mis vastavalt määrab ära ka värvi. Ruudu iga külje keskel on T-kujulised väravad, mis jätkuvad ruudust väljaspool ristisarnaste kujutistena, mida sageli piiravad väikesed poolringid. Sisemise ringi keskel kujutatakse sakraalset kultuse objekti – jumalust, tema atribuuti või sümbolit, mida rituaalis ülekantud tähenduses kasutatakse. Eriti tihti kujustatakse vadžrat eri variantides – ühe-, kahe-, kolme- või enamaharulisena. Mandala kirjeldatud põhivariandil on hulk modifikatsioone, mille iseärasused määrab kas keskel asuv sümbol või kohaliku sümbolika muud eripärad. Ühe mandala kujutisi on tavaliselt palju, sageli püütaksegi neid teha võimalikult palju eksemplare. Mandala asupaigal on sakraalne tähendus – neid kujundatakse templitesse, lõuendile, ohvriüldadele jm. Mandalaid võib maalida, valmistada kividest, puidust, metallist, savist, liivast, lilledest, taigast jne.

Kõige üldisemalt tõlgendatakse mandalat universumi mudelina, "kosmose kaardina", kusjuures ilmaruumi kujutatakse nii, nagu see on iseloomulik universumi modelleerimisele ringi ja ruudu abil. Modelleerimise objektiks on universumi mingid idealiseeritud parameetrid, mis on seotud vastavusse kõrgemate sakraalsete väärtuste süsteemiga. Eriti selgelt väljendub see budismis. Konkreetsema semantikaga antropomorfseid objektid asuvad tavaliselt ainult seespool keskmist ringi. Mandala kosmoloogilise tõlgenduse järgi tähistab välimine ring kogu universumi kõiksust, visandab universumi ruumilised piirid ning modelleerib ka tema ajalist struktuuri. Välimisel ringil kujustatakse sageli 12 sümbolset elementi – nidaanat, mis väljendavad 12 üksteisega seotud "sõltuvusliku tekkimise" ahela "lülid", mis kutsuvad esile ning tagavad eluvoolu pidevuse (vt. "Bhavatšakra – eluratas". "Sõnumitooja" nr. 7/1991. – *toim.*). Need 12 nidaanat modelleerivad mandalal aja lõputust ja tsüklilisust, "aja ringi", milles iga ühik on eelmisest määratud ning määrab ise ära järgmise. Mandala põhiosade kokkulangevus kaalatšakra ehk "ajaratta" süsteemiga – keerulisima õpetusega vadžrajaana neljast suunast – rõhutab samuti mandala ajalist aspekti. Lõpuks vastab mandala välimine ring Kesk- ja Kagu-Aasia kalendritele ja kronoloogilisele süsteemile. Sealjuures eeldab mandala ja talle lähedaste "ajaratta" ja "eluratta" (sanskrit. bhavatsakra) tüüpi skeemide tõlgendamine tavaliselt ka eetiliste ja aksioloogiliste struktuuride esiletõu. Rattal kujustatakse tihti kuut olendite maailma, mis viitab sõltuvusele inimese praeguse käitumisviisi ja uue sünni vahel. Välimise ringi sisse joonistatud ruudu küljed modelleerivad universumi põhisuundi, tema ruumilisi koordinaate, mille sissepääsukohad olendite maailma väärivad erilist tähelepanu ja kaitset. Sellepärast asuvad sageli just nendes ruudu punktides, eespool kirjeldatud T-kujulistes väravates nn. lokapalad ehk maharaadžad – "suured valitsejad": Vaišravana põhjas, Dhritaraštra idas, Virudhaka lõunas, Virupakša läänes. Tantristlikud rituaalsed mandalad kujutavad vastavalt nelja dhjaani-budat (meditatsioonibudat): Amoghasiddhit, Ašobhjat, Ratnasambhvat ja Amitābhat. Sel juhul on keskel tavaliselt Vairotsana. Ruudu sisse joonistatud kaheksa kroonlehega ring (jantra) sümboliseerib naisalget, emakoda, mille sees kujutatakse meesalget – vadžrat. Seda geomeetriliste sümbolite suhet mandala keskmises dubleeritakse rituaalmütoloogilise motiiviga: kutsutav jumalus laskub taevas otse mandala keskmesse, mida tähistab lootos, ning sooritab seal toimingut, mis tagab viljakust, rikkust ning edu. Tiibetis ja Mongoolias vaadeldakse mandalat üldse sageli jumalusena või jumaluse asupaigana. Mongoolias nimetatakse selliseid mandalaid hoto-mandalateks, mis tähendab

"mandala-elukoht". Vastavalt nimetatakse selliseid mandalaid konkreetsete jumaluste järgi, näiteks Jamantakiin hoto – "Jamantaka elukoht" jne. Pärimuse järgi toimus jumaluse allatulek esmakordselt VIII sajandil, mil budistliku tantrismi rajaja Tiibetis, Padmasambhava, vajades jumalikku abi, olivat valmistanud esimese mandala ning palvetanud seejärel seitse päeva, mispeale jumalus laskuski mandala keskmesse ning sooritas seda, milleks ta oli kutsutud. Jumaluse ülevalt alla, taevast maa peale mandala keskmesse tuleku motiiv lisab mandala struktuuri vertikaalkoordinaadi, ehkki see avaneb selgelt ja aktualiseerub olulisena vaid rituaali ajal. Liikumine vertikaali mööda ning selle viimane etapp, mil jumalus asub mandala keskmesse, seostub maailma vertikaalse struktuuri teiste sümbolitega: maailmateljega, ilmapuuga, Meru mäega, rituaalse ehitusega. Siit ka sakraalehitiste struktuuri sarnasus mandalaga, olgu siis tegemist tsikuraatidega või tšakravartini müütilise lossiga, stuupadega, valitsejalosside ja templitega Kagu-Aasias ja Kesk-Ameerikas ning isegi linnatüüpi asulate planeeringutega. Ka sotsiaalse hierarhia struktuuri loodi ja kirjeldati mandala printsiibi järgi. Paljud uurijad arvavad, et ka Tiibetis ja mujal asuvate megaliitehitiste (näiteks Stonehenge Inglismaal) alusprintsiibiks on mandala, ehk vastupidi: mandala ei ole midagi muud kui selliste megaliitehitiste skeem. Mandalat kõrvutatakse ka muude ilmaruumi sümbolitega, näiteks Hani ajastu Hiina pronkspeeglitel kujutatud universumi skeemidega või Põhja-Aasia šamaanitrummidega, millel on maailma kaarti kujutavad joonistused. Taolised seisukohad näitavad paika pidavat, kuivõrd mandala printsiip ise mitte üksnes ei ole levinud mandalast kui niisugusest palju laiemalt, vaid on praktiliselt universaalne universumi või tema osade (näiteks astroloogiliste mandalade puhul) mudel ning alateadvuse süvakihitudeni jõudmise vahend rituaalis või individuaalses meditatsioonis. Mandala need funktsioonid on teineteisega tihedalt seotud: see, kes mediteerib või toimetab vastavalt rituaali, asetab end mandala keskmesse ning ootab jumalust, jumalikku hingust, mis peab tema peale tulema. Carl Gustav Jung rõhutas mandala kui psühhokosmilise ruumi mudeli universaalset iseloomu, mis tagab erilise, makro- ja mikrokosmost ühendava universumi rütmi. See annab tunnistust sellest, et mandala idee ja tema kuju on sõltumatult välja töötatud mitte ainult eri religioossete süsteemide, vaid ka loovalt andekate inimeste (eelkõige kunstnike) poolt. Ka psüühiliselt haiged inimesed võivad häälestada end sellele, et tuua oma alateadvusest esile mitmesuguseid arhetüübilisi komplekse, samuti isiklikele "kosmilistele" elamustele, st. inimese ja kosmose ühtse rütmi leidmisele ning kosmilise energia hoomamisele, tajumisele ja ümberkujundamisele. Sellel ideel rajanevad ka mõned kaasaegsed meditsiini (näiteks Jungi psühhiaatria) ning kunsti ja kunstiloo teooriad.

Entsüklopeediast „Мифы народов мира”, Т. 2, Москва, 1988, lk. 100–101 tõlkinud ja kohandanud Andres Herkel.